

IV. ULUSLARARASI AKDENİZ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

23-24 Aralık 2022 / Adana

BİLDİRİ KİTABI

Editörler

Doç. Dr. Lokman ZOR

Ar. Gör. Erkan KARAMAN

IV. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitabı'nda yer alan bildiri ve
özet metinlerdeki yasal ve etik her türlü sorumluluk bildiri yazarlarına aittir.

Kitapla ilgili her türlü iletişim için: turkbirligikongre@gmail.com

Copyright © 2022 Tüm Hakları Saklıdır.

İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Yayın Tarihi: 30 Aralık 2022

ISBN 978-605-72741-0-6

KATILIMCI LİSTESİ

	Katılımcı adı	Ülke
1.	Doç. Dr. Sebuhi İBRAHİMOV	Azerbaycan
2.	Səkinə İBRAHİMOVA	Azerbaycan
3.	Doç. Dr. İmaret SÜLEYMANOVA	Azerbaycan
4.	Prof. Dr. Yusif SƏFƏROV	Azerbaycan
5.	Rufət SƏFƏROV	Azerbaycan
6.	Sabina MALİKOVA	Azerbaycan
7.	Kudyarovna Şolpan TAUBAYEVNA Kanat ASHIRKULOV	Kazakistan
8.	Kulanda BEISENOVA	Kazakistan
9.	Gulzhauhar BATYRKHANOVA	Kazakistan
10.	Alym USSEIULY	Kazakistan
11.	Сымбат М. АХМЕТОВА	Kazakistan
12.	Сымбат М. АХМЕТОВА	Kazakistan
13.	Бухарбаева Жанат Мұхамеджанқызы	Kazakistan
14.	Қаплан Б. С. Жұмағұлова Қ.Ә.	Kazakistan
15.	Қ. ЕРАЛИЕВА	Kazakistan
16.	Кожамкулова НАЗГУЛЬ Еламанова АЙДАНА Рамазанова САМАЛ Бейсембаева ЗАМЗЯМЯ	Kazakistan
17.	Г.Қ. Ешманова	Kazakistan
18.	Prof. Dr. Fevzi KASAP Öğr. Gör. Zeyde Yaliner ÖREK	KKTC
19.	Ilgor HAMRAEV	Özbekistan
20.	Prof. Dr. Hava SELÇUK Ana Maria PANCU	Türkiye Moldova
21.	Dr. Zekiye ÇAĞIMLAR İbrahim ASLAN	Türkiye
22.	Doç. Dr. Seçkin ARSLAN Necdet Sıtkı YAKUPÇEBİOĞLU	Türkiye
23.	Doç. Dr. Nabi AZEROĞLU	Türkiye
24.	Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Türkiye
25.	Bariş GÜNGEN Prof. Dr. Ali SELÇUK	Türkiye
26.	Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR Mert Berk PARSAK	Türkiye
27.	Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR Nihat Çalimli Çiğdem Bakar	Türkiye
28.	Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR Burcu Akdemir	Türkiye
29.	Pınar ADIGÜZEL Tuğba ATAL	Türkiye
30.	Tuğba ATAL	Türkiye
31.	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe SOYLU	Türkiye
32.	Doç. Dr. Sercan DEMİRGÜNEŞ	Türkiye

KATILIMCI LİSTESİ

	Katılımcı adı	Ülke
1.	Doç. Dr. Sebuhi İBRAHİMOV	Azerbaycan
2.	Səkinə İBRAHİMOVA	Azerbaycan
3.	Doç. Dr. İmaret SÜLEYMANOVA	Azerbaycan
4.	Prof. Dr. Yusif SƏFƏROV	Azerbaycan
5.	Rüfət SƏFƏROV	Azerbaycan
6.	Sabina MALIKOVA	Azerbaycan
7.	Kudyarovna Şolpan TAUBAYEVNA Kanat ASHIRKULOV	Kazakistan
8.	Kulanda BEISENOVA	Kazakistan
9.	Gulzhauhar BATYRKHANOVA	Kazakistan
10.	Alym USSEIULY	Kazakistan
11.	Сымбат М. АХМЕТОВА	Kazakistan
12.	Сымбат М. АХМЕТОВА	Kazakistan
13.	Бұхарбаева Жанат Мұхамеджанқызы	Kazakistan
14.	Қаплан Б. С. Жұмағұлова Қ.Ә.	Kazakistan
15.	Қ. ЕРАЛИЕВА	Kazakistan
16.	Кожамкулова НАЗГУЛЬ Еламанова АЙДАНА Рамазанова САМАЛ Бейсембаева ЗАМЗЯМЯ	Kazakistan
17.	Г.Қ. Ешманова	Kazakistan
18.	Prof. Dr. Fevzi KASAP Öğr. Gör. Zeyde Yaliner ÖREK	KKTC
19.	Ilgor HAMRAEV	Özbekistan
20.	Prof. Dr. Hava SELÇUK Ana Maria PANCU	Türkiye Moldova
21.	Dr. Zekiye ÇAĞIMLAR İbrahim ASLAN	Türkiye
22.	Doç. Dr. Seçkin ARSLAN Necdet Sıtkı YAKUPÇEBİOĞLU	Türkiye
23.	Doç. Dr. Nabi AZEROĞLU	Türkiye
24.	Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Türkiye
25.	Barış GÜNGÖR Prof. Dr. Ali SELÇUK	Türkiye
26.	Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR Mert Berk PARSAK	Türkiye
27.	Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR Nihat Çalimli Çiğdem Bakar	Türkiye
28.	Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR Burcu Akdemir	Türkiye
29.	Pınar ADIGÜZEL Tuğba ATAL	Türkiye
30.	Tuğba ATAL	Türkiye
31.	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe SOYLU	Türkiye
32.	Doç. Dr. Sercan DEMİRGÜNEŞ	Türkiye

24 Aralık 2022 Cumartesi

Salon 1

1. Oturum (Salon 1)

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Kasım KARAMAN	
GÜNEY AZERBAIJAN TÜRKLERİNİN MİLLİ EDEBİYATI BAĞLAMINDA ŞİKARİ DESTANINDA ANAERKİL UNSURLAR	
10:30-10:45	Doç. Dr. Nabil AZEROĞLU
10:45-11:00	Gulzhauhar BATYRKHANOVA
11:00-11:15	Dr. Zekiye ÇAĞIMLAR
11:15-11:30	Rufat SƏFƏROV
11:30-11:45	Симбат М. АХМЕТОВА
Yemek Arası	
KAZAK TÜRKÇESİNDE ATASÖZLERİ VE İYİ KELİMESİYLE KURULMUŞ ATASÖZLERİ	
İLKOKUL 3. VE 4.SINIF TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ METİNLERİN VATANSEVERLİK DEĞERİ BAKIMINDAN İNCELENEREK KARŞILAŞTIRILMASI	
NARKOMANIYA DÖVRÜN QLOBAL PROBLEMİ KİMİ	
KÖRHEKTİ MEMLEKET ҚАЙРАТКЕРІ, САЯСАТКЕР САБЫР НИЯЗБЕКОВТИҢ ҚЫЗМЕТІ	
ТУРАЛЫ АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ	

2. Oturum (Salon 1)

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Bülent KARA	
1974 ÖNCESİ TÜRK SINEMASININ KIBRIS TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	
13:00-13:15	Prof. Dr. Fevzi KASAP
13:15-13:30	Doç. Dr. Seçkin ARSLAN
13:30-13:45	Necdet Sıtkı YAKUPÇEBİOĞLU
13:45-14:00	Prof. Dr. Bülent KARA
14:00-14:15	Kudiyarovna Şolpan TAUBAYEVNA
Kanat ASHIRKULOV	
TÜRK LEHÇELERİNDEKİ ORTAK KELİMELE	

3. Oturum (Salon 1)

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ	
CUMHURİYETİN KURULUŞUNDA TÜRK HEKİMLERİNİN ROLÜ	
14:30-14:45	Dr. İlker Deniz CİNGÖZ
14:45-15:00	Doç. Dr. Sercan DEMİRGÜNEŞ
15:00-15:15	Kulanda BEİSENOVA
15:15-15:30	Doç. Dr. Sebuhi İBRAHİMOV
15:30-15:45	Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ
DÜNYA EKONOMİSİNDE GÖÇ VE YOKSULLUKLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	

TÜRK LEHÇELERİNDEKİ ORTAK KELİMELELER

Kudiyarova Sholpan Taubayevna¹
Kanat Ashirkulov²

Özet

Bu çalışmada Türk dillerinin ortaya çıkıp kalıplaşması, ilk yazılı kaynak olarak sayılan V-VIII yüzyıllardaki Orhun Yenisey abideleri dilindeki kelimelerin anlamları şimdiki Kazak ve Karakalpak vb. Türk dilleri ile karşılaştırılıp, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarılmıştır. Türk dillerindeki kelimelerin semantik farklılıkları tarihi etimolojik bakımdan araştırılmıştır. Kardeş Türk dillerindeki aileyle ilgili kelimeleri, adlandırmaları Kazak, Karakalpak, Özbek, Uyгур, Tatar, Türk vb. dillerle birbiriyle karşılaştırılmıştır. Bu dillerde yazılı, konuşma dilinden örnekler verilmiştir. Türkoloji biliminde Türk dillerini karşılaştırarak araştırma yapmanın ne kadar önemli bir konu olduğundan da bahsedilmiştir. Günümüzde Türkoloji biliminde çok yönlü araştırmalar yapmak, gereği kadar sonuca ulaşılmayan konuların daha da var olduğu da herkesin göz önündedir. Bunun gibi önemli konulardan birisi de aile ilişkilerinde kullanılan kelimeler konusudur. Bizim ortaya koyduğumuz örnekler ile günümüzdeki Türk lehçelerinde aileyle ilgili kelimelerin kullanımı ve kullanım sıklığı ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: dil, tarih, lehçe, Türk, aile.

COMMON WORDS IN THE TURKISH LANGUAGES

Abstract

In this study, the emergence and stereotyping of Turkish languages, the meanings of words in the language of the Orkhon Yenisei monuments of the V-VIII centuries, which are considered the first written source, are now Kazakh and Karakalpak, etc. They were compared with the Turkish languages and their similarities and differences were revealed.

Semantic differences of words in Turkish languages have been investigated from the historical etymological point of view. The words related to the family in fraternal Turkish languages, their names are Kazakh, Karakalpak, Uzbek, Uyğur, Tatar, Turkish, etc. languages are compared with each other. Examples of speech patterns written in these languages are given. It was also mentioned how important it is to conduct research by comparing Turkish languages in the science of Turkology. Nowadays, it is in front of everyone's eyes to conduct multifaceted research in the science of Turkology, where there are even more issues that have not been reached as far as necessary. One of the important issues like this is the topic of words used in family relationships. With the examples we have put forward, the use of words related to the family in modern Turkish languages and the order of their use have also been discussed.

Keywords: language, history, polish, Turkish, family.

¹El-Farabi adındaki Kazak Milli Üniversitesi, Türkoloji ve Dil teorisi bölümü öğretim üyesi, kudiyarova.72@mail.ru.

²SBE, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü doktora öğrencisi, kanat.ashirkulov@gmail.com.

Giriş

Türk halkları genetik bakımdan da akraba olup, Türk dillerinde konuşmuşlardır. Onların yaşadığı coğrafya, bulunduğu bölgeler de yan yana komşu, yaşam tarzı, gelenek görenekleri de ortak olmuşlardır. Her milletin dili kendisini oluşturma devirlerine kadar bir süre tarihi olayları yaşadığı da bellidir. Bu olayların dile ne kadar etkisi olduğu ise dillerin söz varlığında görülür.

Dilimize başka dillerden gelen kelimelerin anlamlı olup, yerleşmiş olduğu o kadar ki onu sadece karşılaştırarak araştırdığımızda, etimolojisi ile ayırt edebiliriz. Bu nedenle bir dilin söz varlığını ikinci dil ile karşılaştırarak araştırmada onun tarihi gelişimi, eski Türk kökenliğini koruma şeklini, kendisine yakın dillerle olan ilişkileri ile farklılıklarını açıklamak mümkündür.

Dil toplumsal bir değişim olduğundan, o her zaman değişikliğe uğrayıp, gelişmesine devam eder. Onun söz varlığına başka dillerden kelimeler geçip, o dilde olan bazı kelimelerin anlamlarında değişikliklerde oluşturabilir. Bu olaylar ise yavaş ilerleyecek prosestir.

Türk Lehçelerindeki dillerin gelişmesi ve oluşumu eski devirlerde başlamıştır. Türk sistemindeki diller kendilerinin gelişip oluşan en eski devirlerden başlayıp günümüze kadar altı devri başından geçirdiği de bellidir. Günümüzdeki dillerin bazı elementleri en eski zamanlarda ortaya çıkıp, o günkü zorluklardan geçip, günümüze kadar ulaşmıştır.

Dil her devrin farklılıklarını gösteren bir araçtır. Dil ilk gelişme etaplarında basit olsa da her devire göre kelime kompozisyonu ve gramatik farklılıklarına sahip olmuştur. Bu kelime kompozisyonuyla gramatik oluşuma ger devrimde sayısal ve kalite bakımından da değişimler olup bize günümüze kadar ulaşmıştır.

Türk dilli halkların hangisi olsa da kendi ana dilinin gelişmesi, şimdiki zamandaki durumunu, geçtiği tarihine bakmadan o konu üzerine değinmek mümkün değildir. Bunlar Türk halklarının tümüne ortak sayılan V-XIV yüzyıllara kadarki eski yazılı abidelerdeki kaynaklara dayanır. Buna V-VII yüzyıllardaki Orhun Yenisey yazılı abideleri, XI y. Yusuf Balasaguni'nin "Kutatgu Bilig" didaktik manzumesi, Rabguzi'nin "Kıyas-ı enbiyâ", Mahmut Kaşgarlı'nın "Dîvânü Lugâti't-Türk", XII y. Ahmet Yükeki'nin "Atabetü'l-Hakayık", XIV y. Horezmi "Muhabbetname", "Oğuzname", "Kodeks Kumanikus", XII-XV yüzyıllardaki Arap aydınlarının karşılaştırmalı sözlükleri vb. sayabiliriz. Bu eserlerin çoğu ilk başlarda – runik, Uygur, Arap harfleriyle yazılıp, sonradan Latin, Rus yazısının transkripsiyonu ile gösterilmiştir.

Bu eski yazılı abideleri öğrenmek, onların dil oluşum farklılıklarını araştırarak her dilin şimdiki durumu ile karşılaştırdığımızda fonetiği, söz varlığı, gramatik değişikliklerini açıklamak mümkündür.

M.Ö. VI yüzyılın ortalarında Türk dillerinde konuşan birkaç boy birleşip, Türk Kağanatı adlı devlet kurmuşlardır. Onların belli bir düzende kalıplaşan yazıları olup, o da Run (Runik) yazı diye adlandırılmıştır. Tarihsel belgelere göre Türkler etnik bakımdan oluşumu farklı, kendilerinin sosyal ekonomik gelişimin de farklılıklar olup, onları yüzbaşları olan Tarhunlar idare etmişlerdir. Bazı bir bakış açlarına ve düşüncelere göre Türk adı da bu kelimedenden türemiştir denilmektedir.

Dedelerimiz Türk diye adlandırılan Kazak ve Karakalpak halkları için VI-VIII yüzyıllarda en birinci Türk yazısı olan abidelerin yeri ayrıdır. "Dilinin eskiliğine bakmazsa Orhun yazısının şimdiki Kazak dili diyalektlerine benzerlikleri vardır"(Amanjolov, 1959: 90), "Orhun yazılarının, Kazak diliyle bir gurupta olan Karakalpak dilinde de bağlantılı olduğuna şüphelenmemek gerekir" – der bilim uzmanları (Hamidov, 1974:56).

Eski Türk (Orhun – Yenisey) yazıları XVIII yüzyılın II çeyreğinden başlayıp belli olmaya başlasa da o yazı XIX yüzyılın sonuna kadar bilim insanları için belli olmamış yönleri de vardı.

Abidelerin dilini Danimarkalı bilim uzmanı V. Thomsen 1893 yılında Türk dillerinin özelliklerine dayanarak, Türk toplumunun dili olduğuna delil getirmiştir. Bu abidelerin dili günümüzdeki Türk dillerinin eski zamanlardaki gelişim oranını açıklamaya değer kıymetli kaynaklar göstermektedir. Bu abidelerin dili Türk dillerinin erken devirlerdeki tarihini, dilini araştırmadaki kaynaklar olup, fonetik, leksikolojik, gramatik farklılıkları olsa da abidede bulunan kelimelerin çoğunluğu eski halini koruyup, günümüze kadar ulaşmıştır.

Biz şimdi abidelerdeki yazılı Türk dili (Kazak ve Karakalpak vb. diller) için ortak olan Türkçe kelimelerden bahsedeceğiz.

Abide dilindeki insanlara ve aile ilişkilerine bağlı kelimeler.

OĞUL (ul): Oğlu ta kağan bolmus erinç. (Oğulları kağan oldu). (KTb,5) "Oğul" kelimesi şimdiki Türk dillerinin nerdeyse tamamında aynı kullanılmaktadır. Özbekçe (uğil, oğil), Uyurca (oğul, oğal), Kazakça (ul), Kırgızca (ugul), Türkmence (ogul), Karakalpakça (ul) kalıplarında denk gelir. Ul (oğul) terimi eski terimlerden birisidir, Türk dilinin yazılı abidelerinde oğlan – sin, deti (Malov, 1951: 403), oğul (M. Kaşgarlı, 1950: 103), tefsirde – ogul, ohal (Borokov, 1963: 231-232), uğul-oglan (Bobimoma, 1949: 9) anlam kalıplarıyla verilmiştir. "Ul" teriminin eş anlamı olarak Türk dillerinde Arap dilinden gelen – bin, binni, uğil; valad-bola, farzand, uğil kelimelerini kullanmışlardır (Uzbek klassik adabiyoti asarlari uchun qisqacha luğot, 1953: 62), Oglan – rebenok, malçik, sin (Drevnetuyrskiy slovar, 2016: 385). Karakalpak dilinde "ul" kelimesine: Atlıq. Er bala. Hayalı ul tudı, onuñ atın Şimbergen qoydı (J. Aymurzayev) – diye açıklama yapmıştır. (Qaraqalpak tiliniñ tüsindirme sözligi, T. IV: 387). Kazak dilinde ise, "ul" kelimesi ile alakalı böyle bir düşünce vardır: 1. Erkek bala, er bala. Meniñ eki perzentim bar, bireui ul bala (S. Muqanov); 2. Halıq qamın oylaytın er azamat (Qazaq tiliniñ tüsindirme sözligi, T. IX: 472).

Atqa qalay minesin,

Ata nasıl bineceksin,

Atadan ul bop tumaşañ (Terme).

Atandan oğul (yiğit) olup doğmazsan (Nazımın bir türü).

Şimdiki Türk dillerinde ul (oğul) kelimesi ortak anlamda, esas olarak çocukların cinsini ayırt etmek için kullanılır. Bu eskideki abidelerde kendi biçimini oluşturmuştur. Qyz ogil – doç (Malov, 1951: 417), Qyz oğlan – doç; Oğlon – uğil bolalar (M. Kaşgarlı, 1960: T. I: 115).

Bunlar başka dillerde de ortak. Türkmence: giz oğlan – devoçka (Turkmensko-Ruskiy slovar, 1968: 215). Türk dilinde: kız oğlan – devitsa, devstvennitsa (Turkmensko-Ruskiy slovar, 1977: 350). Tatarca kız uqlan – devoçka.

Günümüzdeki Türk dillerinde, ul(oğul) sözü çoğu zaman bala (çocuk) kelimesi ile kurulu, Karakalpakça, Kazakça – ul bala, Özbekçe – uğil bola, Altayca – ugul bola, Uyurca – uğul bala vb.

Ul kelimesi Özbek dilindeki deyimlerde de denk gelir: Gapniñ uğil bolasini aytdıñız, oqsoqol (Ğ. Ğulom). Kazak ve Karakalpak dillerinde böyle bir kontekslerde ul kelimesi kullanılmaz.

QYZ: Silik qyz oğlun kuñ boltu (KTb, 7). (Saf kızları köle oldu).

"Qyz" kelimesi günümüzdeki Türk dillerinin tümünde kullanılmaktadır. Özbekçe, Uyurca – qiz, Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça – qız, Türkmence – qız. Eski yazılı abidelerde qyz – devitsa (Malov, 1951: 417). Kiz – Qiz (M. Kaşgarlı, 1960: 315). Qiz – devoçka, doç (Drevnotuyrskiy slovar, 2016: 477) anlam, kalıplarıyla görülmektedir. Böylece, "Qız" terimi şimdiki zamandaki Türk dillerinde kendisinin en başta oluşturduğu kalıbını saklayıp, değişikliğe uğramamıştır.

Fars dilinden gelen Özbekçe – farzand, Uygurca – pärzänt, Kazakça, Karakalpakça perzent – ul (oğul) ve kız teriminin yerine aynı denklilikte kullanılır. Mesela: Özbek dilinde – farrzand uğılmi, qizmi baribir, ota-onaning yuragi bular ekan (Oybek); Karakalpak dilinde: Ekeuiñ de teñdey perzentimsiz, tatru bolıñ (Najimov); Kazak dilinde: Onıñ äyeli bala tumay bir perzentke zar eken (Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi).

İNİ: İnim Kültegin birle (KTb, 27). (Kardeşim Kül Tigin'le beraber).

Kardeş kelimesi Günümüzdeki Türk dillerinin tümüne ortak kelimedir. Eski yazılı abideler dilinde kardeş (ini) – mladşiy rodstvennik, mladşiy brat (Malov, 1921: 381), ini – kichik birodar uka (Kaşgarlı, 1960: 119), menşiy brat (Budagov, 1859: T. I; 215) anlamlarını göstermektedir. Şimdiki Özbek, Uygur, Türkmen, Karakalpak, Kırgız dillerinde – ini (ини), Kazakça da ise ini (ині) olup, bu kelimenin eş anlamı olarak Özbekçe, Uygurca – uka, Karakalpakça – üke (inişek), Türkmençe – kiçi dogan, Kazakça ise inişek derler.

SİNLİ: Siñlim Kunçuuğ birtimiz (KTb, 20). (Siñlimdi (kız kardeşimi) kağan kızını verdik).

Yazılı abidelerde siñil – mladşaya sestra (Malov, 1951: 421), tefsirde – siñil (Borokov, 1963: 269) böyle gösterilmiştir. Şimdiki Özbek dilinde – singil, Uygurca – sinil, Kazakça – siñli, Karakalpakça- siñli, Kırgızca – sındı, Türkmençe – kiçi ayal dogan. Şimdiki Özbek, Uygur, Karakalpak, Kazak dillerinde siñli terimi apa, aça zıt anlamda ise ağa, apalarından (abla) sonra doğmuş yaşı küçük kız çocuklarına söylenir. “Apasınıñ kiygen tonın siñlisi de kiyer” (Ablasının giydiği montu kız kardeşi de giyer) atasözü. Özbek dilinde erkek çocuktan sonra doğan, yani abisinden sonraki yaşı küçük kız çocuklarına siñli, Kazak ve Karakalpak dillerinde ise qarındas diye söylenir. Abideler dilindeki siñlim sözü kontekste kullanımı bakımından Özbek diline çok yakındır. Sebebi qarındas (siñlisin) Kağana verdiği hakkında söylenmiştir.

ATA: Eçumuz, apamız tutmıs (KTb, 19). (Atamız, babamızı tutmuş)

Ata sözü – yukarıdaki kelimeler gibi tüm Türk dillerinde ortak kelimelerden birisidir. Özbekçe – ota, Uygur, Türk, Kazak, Kırgız, Türkmen, Karakalpak dillerinde – ata kalıbında oluşmuştur. Bu terim eski yazılı abideler dilinde ata, ada (Malov, 1951: 354), dada, ota (Kaşgarlı, 1960: 239), tefsirde ata – otets (Borokov, 1963: 62).

Bu kelime eski kalıbını bozmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Özbekçe: ota, dada, ada, aba; Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça – ata (ake, äke) şekillerinde ata anlamında kullanılıyorsa, Orhun Yenisey abideleri dilinde, äke – qañ, şeşe – ögi şekillerinde verilmiştir.

Qañum qağanıñ (Kz. Äkem qağandı)

Tr. Babam kağandı

Ögim qatunıñ (KTb, 25). (Kz. Şeşem qatındı)

Tr. Annem kadındı.

QATUN: qatın. Ögim qatun ulayı öglerim (KTb, 49). (Annem kadın, ondan sonrakiler anneler).

Eski Türk yazılarında hatun, qatun, qatun kişi – diye gösterilmiştir, bu kelime iki anlamda kullanılmıştır (Malov, 1951: 412). Kazakça ve Karakalpakça – qatın, Başkurtça – katın, Altayca – qadın, Kırgızca – qatın, Tatarca – hatın, Özbekçe – hotin, Yakutça – hatun kalıplarında görülüp – hanım, bایbişe (ilk hanım), äyel sonradan evlenen kadını bildirir. Bu söz bazı Türk dillerinde ek anlama da sahiptir. Mesela: Kırgız, Altay, Hakas, Kazak dillerinde äyeli aşagılamak anlamında söylenen kaba söz gibi kullanılmışlardır. Yakutçada “qayın ene”, Türkçe, Moğolca “hanum, hanım

yaşlı birisinin eşi", Kazak ve Karakalpak dilinde ise qatun kelimesi konuşma dilinde kullanılıp, edebi dilde Karakalpakça'da – hayal, Kazakçada ise – äyel kalıbına sahiptir.

Kül Tigin yazısında qatın (kadın) kelimesi tümünde şeşe, ana sözü ile beraber kullanılır.

Ögim İlbilge qatunuğ (KTb, 11). Kz. Şeşem Elbilge qatındı. Tr. Annem Elbilge kadındı.

Ögim qatunuğ (KTb, 25). Kz. Şeşem qatındı. Tr. Annem kadındı.

On yaşda Umay teg ögim qatun qutına (KTb, 31). Kz. On jasta Umay tekli şeşem qatunıñ bağına. Tr. On yaşında Umay soylu annem kadının aleyhine.

Yukarıda verilen örneklerden görüldüğü gibi, erken devirlerde "qatın, qadın" sözcüğü özel bir anlama sahip olamamışta olabilir. O şeşe, ana kelimelerle beraber kullanılıp, onların kadın olduğunu, kişinin cinsini belirtmek için kullanılmışta olabilir.

Çağdaş Türk dillerindeki "Kadın" sözü: 1. Tüm âyelder (kadınlar) – kızlara ait cinsi; 2. Bir kişinin eşi olduğunu gösterip, yani, nikahlı olan bir kadın – kızlara özel kullanılır. Kadın sözüyle beraber kullanılan hayal sözü Arapçadan gelmiştir. Özbek dilinde – ayol, mazluma, zaifa; Kırgız dilinde – ayal, zayıp, ayım; Türkmencede – ayal, hemra; Karakalpakça'da – hayal, Kazak dilinde ise – äyel, zayıp.

EÇİ:(ağa). Eçim kağan olurtı (KTb, 16). Ağam kağan oldu.

Bu kelime de Türk dillerinde ortak kelimelerdendir. Eskide Türkiye'de ağa kalıbı askeri memurlara, yeniçerilerin yöneticisine verilen unvan olmuştur (Qazaq ädebi tiliniñ qalıptasu tarihı men damu joldarı, 1981: 68).

XV-XVI yüzyıllarda "ağa" sözü yöneticilere, askeri kurumların idarecilerine verilen unvan anlamında da verilmiştir. Mesela:

Kz. Batır jigıt jau baslar, Tr. Batır yiğit düşmana karşı çıkar,

Ağa jigıt qol baslar. (Şakiyız tolğauı). Tr. Ağa yiğit düşmana el kaldırıp savaş açar.

Kz. San şeruli qol bolsa, Tr. Binlerce savaşacak kol olursa,

Batırlar bolar ağası. (Mahambet). Tr. Pehlivanlar olur ağası.

Yukarıda göstermiş olduğumuz örneklerden kolu (askeri) idare eden kimselerin ağa olarak adlandırıldığını görebiliriz.

Kkalp. Amangeldi jurt ağası, Tr. Amangeldi yurdun ağası,

Mıyan köldiñ toqsabası. (Berdaq) Tr. Mıyan gölün başlangıcı.

Ancak, Kazakçada "Qol ağalıq qılamın" – denilen tamlama "qol bası" (askerin başı) yöneticisi denilen anlamda kullanılır.

Ağa sözü "Câmiu't-Tevârîh" şeceresi dilinde de (Jalayır Qadırğali Qoşımuli, 1851: 39) "Ua mugati bahadur muñ kişinin begi erdi, yanı muñ ağası". Burada bek ve ağa kelimeleri eş anlamda kullanılıp, yönetici anlamını belirtmektedir.

Tarihten beri belli olan "qara jurın Türk" adlandırılıp, tüm Türk halklarına "Türki" adını dağıtan, Kül Tigin abidelerinde söylenen Bumin kağanın kardeşi İstemi kendi devrinde küçük han unvanını almıştır. Onu hatta "bi ağa", "bey ağa" diye adlandırmışlardır (Malov, 1951: 65). Bunun gibiler şair Künqaoja'da da denk gelir.

Ağa begler artıq дәulet neteyin, (Ağa beyler fazla serveti ne yapayım),

Ölgenimşe bärin ayıtp keteyin. (Ölene kadar söyleyip gideyim).

Kazakçada, Ağa kelimesinin "yönetici" şeklindeki eş anlamı dilimizde el ağası (memleket büyüğü), ot ağası (ev sahibi, aile reisi) denilen tamlamalarla da delil olmuştur. El ağası (memleket büyüğü) – bir köyün yöneticisi, ot ağası (ev sahibi) – bir ailenin yöneticisi, sahibi. Sonradan ot

ağası kelimesi, "büyük, saygıdeğer, sayın, muhterem" denilen anlamları belirtmiştir. Ağa kelimesinin şimdiki zamanda "aynı zamanda doğan, akraba ya da akrabalar içinde er balanın (erkek çocuğun) büyüğü" denilen anlamı Orhun Yenisey abideleri dilinde de korunmuştur.

İnisi eçisin bilmez erti (KTb, 21).

Kardeşi ağasını (abisini) bilmezdi.

XVIII-XIX yüzyıllarda dilimizdeki ağa kelimesinin "Kz. qol başı, askeri başı" yüzbaşı, ağa anlamları eski olup, kullanımdan çıkıp, şimdiki zamanda "yaşı büyük, sayın, saygıdeğer" anlamlarını belirlemiştir.

AR-ER. Yeti yüz er bolıp (KTb, 13). Yedi yüz er olup.

Er kelimesinin bazı fonetik değişiklikleri dışında Türk dillerinde aynıdır. Eski yazılı abidelerde är – muj, muçına(Malov, 1951: 365), ärän – muçına(Kaşgarlı, 1960: 71) kelimeleri de denk gelir. O günümüz Karakalpak, Kazak dillerinde – er (ep), Özbek, Kırgız dilinde – är (əp), Türkmen, Uygur dilinde – är (əp) şeklinde kullanılır. Ancak, er kelimesi batır, pehlivan, güçlü anlamlarını da verir. Mesela: abideler dilinde:

İnim Kültegin er at bolı. (KTb, 31).

Kardeşim Kül Tigin er unvanın aldı.

Kadınla ilgili onun eşi, eri olarak ta kullanılır. Er kelimesi o kişinin cinsini belirtmek, adam kelimeleriyle beraber kullanılıp er adam, er kişi olarak ta kullanılır. Abidelerde çoğu zaman onlar adam kelimesinin yerine kullanmışlardır.

Tirilip yetmiş er boşmıs, (KTb, 12).

Dirilip yetmiş er olmuş.

KİŞİ. Bu kelimeyi çoğu yerde kullanmışlardır. Bir kişi yanılsar (KTb, 6). Bir kişi aldatılsa da.

Abidelerde bunun dışında yegin -yeğen, qarı – qart – ğarri (yaşlı, ihtiyar), qudaz (yotaz) – äyel, eçü, eçi – akraba vb. kelimeler de vardır.

"Türk dillerini tarihi karşılaştırmalı yöntem üzerinde araştırmaya değinirsek, onun küçümsenerek geride kaldığı bilinmektedir. Sebebi, Türk dillerinin kendi aralarında akraba, bir kökenden dağılan akraba dil olarak tarihi karşılaştırmalı görünüşte sistemli olarak yeteri kadar araştırılmamıştır. Türkologlar ayrı ayrı dil olarak değil, bir dilin ayrı lehçesi (diyalekt) olarak bakması gerekir, Hint-Avrupa ailesine giren diller gibi ata dili (Rus. prayazik) aramanın gerek olmadığını düşünmeliyiz" (Avakova, Bektemirova, 2016:252).

Sonuç

Yukarıda göstermiş olduğumuz örnekler Türk dillerinin esasları olan Orhun Yenisey devirlerinde birazcık gelişip, kalıplaştığını göstermektedir. Abideler dilindeki bazı farklı kelimeler Kıpçak gurubunda olan dillerde bulunmasa da diğer Türk Lehçelerinde kullanılmaktadır. Demek bulunan bu abideler tüm Türk halklarına ortak bir miras olduğunun göstergesidir.

Şimdiki zamanda Türk dillerini birbiriyle karşılaştırarak araştırmak çok önemlidir, nedeni ise bundan onların akrabalık ilişkisi, yakınlığı ile farklılıkları ortaya çıkacaktır. Türk dillerinin fonetik, leksikolojik, gramatik değişiklikleri ile benzerlikleri her milletin dilinin oluşumu, gelişim proseslerinin nasıl olduğunu açıklayacak faktör olarak kabul edilir. Günümüzdeki Türk dillerinin birbirine etkisi, birbirini zenginleştirilmesi sıradan ve çok önemli olaylardan birisidir, bu olay dillerin gelişmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak Türk dillerindeki kelimelerin kullanım sıklığını göstermek, kelimeleri semantik bakımdan analiz etmek yöntemini kullanmak, her dildeki

kelimelerin semantik farklılıklarını her türlü yöntemlerden yararlanarak açıklamak bilimdeki araştırılması gereken önemli konulardan birisidir.

KAYNAKÇA

- S. A. Amanjolov. Vopros dialektologii i istorii kazahskogo yazyka. Alma-Ata. 1959 g.
H. Hamidov. Qaraqalpaq tili tariyxınıñ ocherkleri. - Nökis: Qaraqalpaqstan, 1974 j.
S. E. Malov. Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. -M-L.: AN SSSR, 1951 g.
M. Qoshğariy. Devonu luğotit turk. - Toshkent: Fan, 1960 y.
A. K. Borovkov. Leksika sredneaziatskoy tefsiry XII-XIII vv. -Moskva: ASSR, 1963 g.
Bobirnoma. - Toshkent: Fan, 1949 y.
Uzbek klassik adabiyati asarlari uchun qisqocha luğot. - Toshkent: UzSSR Fanlar Akademiyasi
nashtiyoti, 1953 y.
Drevnetyurkskiy slovar. Astana: Ğylym, 2016 j.
Qaraqalpaq tilinin tusindirme sözligi. V 4-x t. - Nökis: Qaraqalpaqstan, 1992 j. T. IV.
Qazaq tilinin tusindirme sözdigi. V 10-ti t. - Almaty: Ğylym, 1986 j. T. IX.
Turkmensko - Russkiy slovar. - Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1968 g.
Turetsko - Russkiy slovar. - Moskva, 1977 g.
L. Z. Bugadov. Sravnitelnyy slovar turetsko - tatarskih narechiy. Spb. 1869 g.
Qazaq adebi tilinin qalyptasu tarihi men damu joldary. - Almaty: Ğylym, 1981 j.
J. Q. Qoshymuly. Jami at-tauarih. - Kazan, 1851 g.
S. E. Malov. Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Mongoliy i Kirgiziy. - M. L.: AN SSSR,
1959 g.
R. A. Avakova., S. B. Bektemirova. Turki filologiyasyna kirispe. - Almaty: Qazaq Universiteti,
2016 j.